

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№72
(19109)
2018 чылдың
июнь 21
четверг

Хүннүн үнери — 03:44
Ажары — 21:18
Хүн дурту — 17:34

Садар өртээ хостуг 12+

Делегей чергелиг симпозиум бөгүн ажылын эгелээр

ХӨӨМЕЙ – АЗИЯ ТӨВҮНДЕ

Турциядан аалчы Өзлем Сойдан.

Делегей чергелиг «Хөөмей – Төп Азия чоннарының культуразының онзагайы» VII симпозиумунун аалчылары Турциядан, Япониядан, Америкадан келгилээн. Тыва чонун кататтаттынмас сыгыт-хөөмейин сонуургаан аалчыларның бирээзи Турциядан Өзлем Сойдан Азия төвүндө бир дугаар кээп турар. Ол Стамбул хоорайда опера артизи. Өзлем хөөмейлеп, сыгыртып өөренир күзелин база илереткен.

Дараазында Япониядан аалчы Рехей Тэрада. Ол тыва дылды эки билер. Ооң Тыва чурту-биле харылзаазы он чыл бурунгаар-ла эгелээн. Рехей ол хевээр хөөмей, сыгытты өөренип ап, ооң бир мөгейкичи болган база бо симпозиумга киржип чедип келген.

Тыва үндезин культура төвүнүн ажылдакчылары аңгы-аңгы булуңнардан кээп турар аалчыларын чылы-биле уткуп ап турарлар. Хөөмейжилер оларга мастер-класстарны көргүзүп, ооң чажыттарын айтып берип, өөредип турар. Оон ыңай уран талантылыг өг-бүлө Начын, Шон-чалай Чоодулар база сураглыг «Тыва» бөлүүнүн артистери хөөмей-сыгыттыг солун концертин көргүзүп бергеннер. Келген аалчылар симпозиумга белеткенип, тыва хөөмейжилерден билдинмес айтырыгларны салып, сыгыт, хөөмей, каргырааның дугайында хөйүнү билип алганнар.

А. ТЮЛЮШ
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

«Тыва» бөлүүнүн артистери.

Хүннүн медээлери

БАШКЫЛАРНЫҢ ШӨЛЭЭ АКСАЗЫ

Республиканың бюджет адырын да ажилдап турар башкыларның шөлээ аксазынче 1283,3 млн. рубль көрдүнгөн, 2017 чылдан 24 хуу өскөн. Ол чүүл Россия Федерациязының Президентизинин Чарлыы езугаар башкыларның шалыңын республикада ажил шалыңының ортумак деңгелинге чедир өстүргени-биле харылзаалыг.

Май 23-те ТР-ниң Саң-хөө яамызы 427 млн. рубльди эге класстар башкыларының болгаш уруглар садтарының ажилдакчыларының шөлээзинин төлө-виринче шилчиткен. Ук категорияның ажилдакчыларының саны 5981 кижиге.

Июнь 14-те ниити билиг болгаш немелде өөредилге албан черлеринин башкыларының шөлээзинин аксазын шилчиткен. 14005 кижинин шөлээ аксазының ниити түнү 856,3 млн. рубль болган.

Июнь 15-тен ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызындан кожуннарның өөредилге эргелелдеринче акшаларны шилчидип эгелээн. Бо чоокку хүннерде шупту башкылар шөлээзинин аксазын алыр дээрзин Өөредилге яамызы дыңнаткан.

КАДЫКШЫЛГА ЛАГЕРЬЛЕРИ

Амгыүеде Тывада 172 уругларның кадыкшылга лагерьлери ажилдап турар. 7590 уруг 156 хүндүскү лагерьлерде, 1407 школачы 16 хоорайдан дашкаар лагерьлерде дыштанып турар.

Чамдык лагерьлерде ам-даа белеткел ажилдары уламчылавышаан. Чижээлээр-ге, Барыын-Хемчикте «Шолбан-Ак» лагерьде херек дериг-херекселдерни чет-челеп, документи-биле ажилдарны, а Тожунун «Азас» лагеринче кирер оруктун септелгезин чорудуп турар.

Уругларның чайгы дыштанылгазының дугайында Тыва Чазактың аппарат хуралында ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Шолбан Хопуяга хамаарылгалыг яамыларга, ведомстволарга, тус чер удуртулга органның илереттинген четпестерни чайладыр ажилдарны хайгаараарын дааскан. Арткан чайгы лагерьлер июнь 22-ге чедир ажиттыг турар ужурлуг.

Нитиизи-биле 2018 чылда Тывага 198 кадыкшылга лагеринге 19130 уруг (7 хардан 15 харга чедир школачыларның 33 хуузу) хаара туттунган турары планда көрдүнгөн.

ЧҮС ХАРЛААНЫНГА

Июнь 12-де Москвага сураглыг чурукчу Николай Рушевтин 100 харлаанынга тураскааткан делгелгени эрттирген. Июнь 15-те Тываның Национал музейинге билдингир чурукчунун Тыва дугайында ажилдарын делгээн.

Уран талантылыг Николай Рушев 1918 чылдың июнь 12-де Тамбов хоорайга төрүттүнгөн. Улуг чурукчунун Тыва-биле харылзаазы 1945 чылда эгелээн. Чалалга-биле Тывага келгеш, Ажыкмаа артист-биле өг-бүлө туткан. Интернационалчы өг-бүлениң уруу салымныг чурукчу Надяның болгаш ачазы Николай Рушевтин чураан чуруктары чон аразында мөңгези-биле арткан.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

Чагыдылга-2018

«Шын» солунун 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчан «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, кикчилеривисти, номчукчуларыны кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну
үезинде чагыдып номчуңар!

Чугула күрүне документизи

КОНКУРЕНЦИЯНЫ ХӨГЖҮДЕР

Чуртка конкуренцияны хөгжүдөргө идигни бээр талазы-биле Россия Федерациязының субъектилеринин ажил-чорудулгазының кол угла-нышкыннарының айтырыгларын чугаалашкан Күрүне чөвүлелиниң хуралы Кремльге Россияның Президентизи Владимир Путинниң даргалаашкыны-биле 2018 чылдың апрель 5-тиң хүнүнде эрткенин массалыг информация чепсектери дыңнаткан болгай.

Күрүне чөвүлелиниң хуралының киржикчилери 2017 чылдың декабрь 21-де № 618 «Конкуренцияны хөгжүдөр талазы-биле күрүне политиказының кол угла-нышкыннарының дугайында» Россияның Президентизинин Чарлыында айыттыг сорулгаларны

чедип алырының эргежок чугула хемчеглерин чугаалажып көргөн. Россия Федерациязынга конкуренцияны хөгжүдөр талазы-биле ханы сайгарылгалыг улуг ажилды кылып чоруткан, ооң кол угла-нышкыннары илереттинген соонда, Күрүне чөвүлелиниң «Россия Федерациязынга конкуренцияны хөгжүдөргө идиг бээр талазы-биле Россия Федерациязының субъектилеринин ажил-чорудулгазының кол угла-нышкыннарының дугайында» илеткел белекеттинген.

Илеткелди массалыг информация чепсектерин таварыштыр россияжи чонга таныштырып эгелээн. «Шын» солунун сайтызындан база илеткел-биле таныжып болур.

«Шын» солунун иитилел-политика килдизи.

Бедик шаңнал

КЫЗЫЛГА АЧЫ-БУЯНЫ ДЭЭШ

Тибет лама башкы Джампа Тинлей Ыдыктыг XIV Далай-Ламаның Тывага төлээзи бооп келгенден бээр 2018 чылда 25 чыл болган.

Ооң-биле холбаштыр сарыг шажынның чүдүкчүлери Кызылда Улусчу чогаадылга бажыңыга чыгып, хүндүлүг лама башкыга байыр чедирип, кижилерниң сагыш-сеткилинге чедирип турар буянның ачы-дузасы дээш өөрүп четтиргенин илередип, байыр чедиргеннер.

Хүндүлүг лама башкы Джампа Тинлейни «Кызылдың хөгжүдөргө кириген үлүү дээш» медаль-биле шаңнаан. Бедик шаңналды Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы Дина Оюн тывыскан.

Башкы Джампа Тинлей бедик шаңналды хүлээп алгаш, кижилерниң бодунуң ишти-хөңнүнде буянның хөөннерин билип, сагыш-сеткилин хүрээзин тудары ооң ажилының эң эки түңнели боор деп чугаалаан.

Онлайн. Тува

Фестивальга киржиңер!

НААДЫМДА «АК ЧЕМ»

Бо чылгы Республика Наадымның байырлалында «Ак чем» фестивалын кириген. Бо хемчегни ТР-ниң Экономика яамызы, сайгарлыкчылар деткиир фонд, ТР-ниң Бизнес-инкубатор албан чери башкарып эрттирер.

Ак сүт – тыва чонун эң-не үнелиг онза чемнеринин бирээзи. Тывалар сүттен хымыс, хойтпак, быштак, тарак, ээ-жегей, курут, ааржы, божа, өл ааржы, өреме, саржак, чөпек, кадык, хымыраан болгаш сүт арагазын болбаазырадып ап келген. Наадым байырлалында «Ак чем» фестивалына тыва национал аш-чемнери делеп, канчаар кылырын Кызылда ресторанның, кафелерниң болгаш кожууннарның төлээлери тайылбырлап чугаалаар. Сүттен болбаазыраткан эң тергин чемге мөөрей улаштыр-ла эртер.

А эрткен чылгы Наадымда тываларның бир ынак чеми – хой эдидинден чемнери кылырынга фестиваль болуп эрткенин кым-даа сактыр боор. Ынчан чүгле Тывадан эвес, Кыдаттан, Моолдан, Уфа, Новосибирск, Минусинсктен шеф-поварларның киржиپ турганы уттундурбас. Бо чылын «Ак сүт» фестивалын кирип турары база солун.

Наадымда эртер «Ак чем» фестивалына киржири-биле чагыгларны баш бурунгаар дараазында электроннуг адресче чорударын дыңнадып тур: bi_rt@mail.ru.

«Узун назылаарынче орук» губернатор төлөвилели республиканың кадыкшылга төвүнде боттанып турар. Ында амгы үеде 55 хардан өрү назылыг улуска тускай бөлүк ажыттыг. Аңаа келген улуг назылыглар сула-шимчээшкиннер кылып, психолог, кардиолог, невролог, ниити аарыглар эмчизи дээн ышкаш чугула херек эмчилерге халас кирип ап турар. Оон аңгыда чоокку үелерде скандинав кылашты база организаптап эгелээн.

Июнь 20-ниң хүнүнде республиканың кадыкшылга төвүнге скандинав кылаш өөренир хемчег болуп эрткен. Аңаа кожуун төптеринин кадыкшылга кабинеттеринин эмчилери ниитизи-биле 15 кижилер киришкен.

Эртенги 9 шакта төпке чыгып келген эмчилер бүртүкчүлүк алган соонда, скандинав кылаштың ажык дузазының база хоралыг талаларының дугайында семинарны кадыкшылга төвүнүн психолог эмчизи Ольга Падерина эрттирген.

«Чонга кадык амыдыралды организаптап, «Узун назылаарынче орук» деп төлөвилели боттандырар дээш, аңгы-аңгы хемчеглерни удаа-дараа чорудуп турар бис. Бо удаада скандинав кылашты организаптадымыс. Скандинав кылаш кандыг-даа назы-харлыг улуска тааржып болур сула-шимчээшкин. Чамдык улус ол кылашты чүгле назы-хары улгады берген улуска тааржыр деп бодаар. Шынында ыңдыг эвес. Аныяк-даа улуска спорттун бо хевирин тааржыр. Бо кылашты кылып

«Узун назылаарынче орук» төлөвилели

СКАНДИНАВ КЫЛАШ КАДЫКШЫЛГА ТӨВҮНД

Скандинав кылаш үези

турда, мага-боттун шупту кезээ шимчээр. Ылаңгыя ооргазының хендирбези багай, чүстери аарыг улуска кончуг ажыктыг. Сонуургаар улус болза, бистиң төпке чедип кээп болур. Өөрүшкү-биле дузалажыр бис.

Хан-дамыр, чүрек аарындан аарып чоруур улуска болгаш ханының базышкыны улуг улуска таарышпас дээрден башка арткан улуска ажырбас. Кончуг изиг хүнүгүде эвес, а эртенги азы кезээки сериинде кылаш-таар болза эки. Чаа эгелеп чоруур улус 30-40 минута, а шору өөрени берген улус 1 шак чартык үе иштинде кылаштап болур. Ону эгелээр бетинде эгезинде сула-шимчээшкиннер кылып, мага-ботту изирниктирип алгаш, ооң соонда скандинав даянгыш дузазы-биле кылаштаар.

Бөгүнгү семинарга кожууннарның кадыкшылга кабинеттеринин эмчилерин чалап

алгаш эрттирип турары Маңаа семинар эртип, казын өөренип алган эмчилер боттарының кожуунна барып, күзүлдиг улусту бөлүктөр тургузуп, бо кылаштың негиздерин ужурулуг – Ольга Падерина чугаалап турар.

Семинар соонда Улусчу чогаадылга эриинде чадаг-терге оорго барып, семинарның прагматизм кезээден төптүң күш-кул талазы-биле ажилдап Анатолий Бушманов эгелээш. Семинарның киржикчилери Улуг-Хем эриинин аарыг аныгы, сула-шимчээшкин кылып, ажилына ажыктыганы билип алганына удаа-дараа оларны Кызыл райже чалап, мындыг хемчеглерни эрттирип турар күзүз.

Айдың О. Уран ОНДА тырттырган

«Дежурный ада» акция

УРУГЛАРНЫҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУ

Тываның чер бүрүзүнде чайгы дыштанылга үезинде уругларның эштиринге ынак хөлдер, хемнери бар. Аңаа уруглар, оолдарның айыл чок эштири чүгле Онза байдалдар болгаш Хамааты камгалал албан черлеринин ажилдакчыларының ажылы, харысалгазы эвес, ада-иелерниң дорт хүлээлгези. Ынчангаш ада-иелер чайгы дыштанылга үезинде хемнер, хөлдерге уругларның айыл чок чоруун хандыраарына хөйү-биле киржири чугула. Оон ажы-төлдүн кадыгы болгаш амы-тыны дыка хамааржыр. Бо айтырыгны Тыва Республиканың Чазаның июнь 18-те хуралына шыңгызы-биле чугаалажып көргөн.

«Эрткен дыштаныр хүннерде Кызыл хоорайның девискээринде Коммунал көвүргүдөн эгелээш Кызылдың чылыг-энергетика төвүнге чедир Улуг-Хем биле Каа-Хем унунга хайгааралды доктаамал чоруткан. Аңаа ниитизи-биле 15 кижилер киришкен. Олар дээрже Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар албанының ажилдакчылары, «Енисей» деп эки турары улусчу дружинаның кежигүннери болгаш волонтер студентилер.

67 оолдар, уругларга хемге эштинин чурумун тайылбырлаан болгаш айыл чок чоруктун дүрүмнери-биле таныштырган. Улуг-Хемниң эриинге арага ижип турган 80 кижини тодарадып, сагындырыгларны кылып, хем эриинден чоруурун сүмелээн. Хем эриинге арага ижип турган чамдык хамаатыларның эзири аажок боорга, эзириктер сергедир черниң эмчилерин болгаш полиция ажилдакчыларын кыйгырар ужурга таварышкан. Хемнер, хөлдерге уруг-дарыгның айыл чок чоруун магадылаар сорулга-биле «Дежурный ада» деп акцияны эгелээрин Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар албанының ажил-

дакчылары саналдап турар акцияны шупту сумуларга дары кончуг чугула. Хем хөлдерге ажы-төлүвүс ачыл чок дыштанырынга адап киржир, сумуларның эрге-чазы Хамааты камгалал болгаш Онза байдалдар албан ажилдакчылары-биле сарыглар хуралга чугаалаар. «Дежурный ада» деп акция херек кырында ажил-херек биле деткирин сумулар эрге-чагыргаларына ТР Чазаса саналдаан.

gov.tu

Чонга таарымчалыг байдал

БИЧИИ СУМУЛАРНЫҢ ОРУКТАРЫН ЧААРТЫП...

«Чадаананың орук-септелге тудуг эргелели» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилел 2018 чылда кожуунуң орук фондузу-биле бо чылын 6 миллион 768 муң рубль-биле бичии 4 суурнуң иштики оруктарын чаартыр дээн. Хөндөргей сумузуңуң оруунга ажилдар бир дугаарында эгелээн. Ынчангаш орук чериниң даргазы Владимир Куулар, кол инженер Андрей Монгуш база мен Хөндөргейге май 28-те ажил шагының соонда чордувус.

Орукчулар кудумчуларда болгаш суму чагыргазының бажыңының чанынга чедир оруктун дой холумактыг довураан төп, дескилеп турлар. Шораан Ундуң "Hitachi" экскаватору-биле "Dongfeng", "Shakman" деп даштыкы марканың аар чүк сөөртүр автомобильдери, "КамАЗ"-тарга дой-довуракты чүдүрүп берип турар. Чолаачылар Айдың Монгуш, Аңгыр Монгуш, Аяс Лопсан дой-довуракты чүдүрүп бээрге, машиналары-биле сөөртүп чедирерлер. Кол механик Сергей Куулар, орук

инженери Владлен Куулар, мастер Май-оол Ооржак олар орукту кыска хуусаада ажыгалга кирир дээш, хемчеглерни ап турар.

"Mitsuber" автогрейдерниң машинизи Артем Түлүш, "Т-150" бульдозерниң машинизи Артыш Ондар оруктун дескилээшкини кылырынга үлүүн киригенер. Ол ышкыш орук эргелелинге үр чылдарда ажилдаан сай үүрмектээр, соктадып хоюглаар дериглерниң ажилдакчызы Андриан Ондарның

"Mitsuber" автогрейдерниң машинизи Артем Түлүш.

ажылы макталдыг.

Чөөн-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы Хүлэр Серен-Доржуевич, кожуун баштыңы Доржу Дамба-Доржуевич Монгуштар-биле июнь 5-те ажил-херек аайы-биле Хөндөргей сумузуңга чорааш, кол кудумчуңуң ужуңга чедир чаа кылдырган орукту хынап көрдүвүс. Кожуун чагыргазының даргазы ону эки деп көрзе-даа, Культура бажыңының, суму чагыргазының бажыңының база хей-ниитиниң черлериниң чанынга машина тургузар тускай черлерни кылдырып алырын сүмелээн.

Чөөн-Хемчик кожуунуң орук фондузундан 6 миллион 768 муң рубльди көрүп каан, дөрт сумуга чер оруктарны чайның дургузунда чаартып кылыр деп үстүндө айттывыс. Хөндөргейниң оруун дооскаш, орукчулар Бажың-Алаак сумузуңуң иштинде чер оруктарын, ооң соонда Чыргакы, Шеми сумуларының иштики оруктары чаарттынар. Ынчан чонувустуң аргыжылгазынга таарымчалыг байдал тургустунар.

Вячеслав МОНГУШ,
«Чаа орук» солунуң кол редактору.

Солун ужуражылга

ШКОЛАЧЫЛАРНЫҢ
ЧАА ӨҢНҮҮ

Кинолог Булат Ондар уруглар-биле.

Россияның Шииткел күүселдезиниң федералдыг албанының ТР-де эргелелиниң 1 дугаар истелге изоляторуңуң кинология албанының ажилдакчылары Кызылдың 1 дугаар школазынга аалдап чедип, «Навара» деп шолалыг ыдының арга-мергежилин уругларга көргүскен.

Тус ужуражылганы 1 дугаар истелге изоляторуңуң кинологу Татьяна Вержбицкая органистап эрттиргени бо. Ол бодунуң албан-херээн алырындан аңгыда, уруглар кижизидилгезинче агыш салып, улуг ажилды чаңгыс эвес чыл чодуп турар.

Татьяна Вержбицкая школачыларга кинология албанының ажилын, ыттарны канчаар өөредип арырын таныштырган. Кинолог Булат Ондар авараның арга-мергежилин көргүскен.

Боо-чепсектиг камгалал хеп кедип алган «көмөк үүлгедикчизин» Навара каш шурааш, тудуп ырга, уруглар өөрүшкүзүн чажырбайн, диңмиттиг ыш часкаашкыннары-биле хүлээп турган.

«Кинология албанынче ыттар шыңгыы шилилгелертер. Кинолог биле кады ажилдап турар ыды т-боттарын эки билчир ужурулуг» — деп, херээжен кинолог ужуражылганы төндүрүп тура чугаалаан. Солун ужуражылга соонда школачылар чаа күүнүң бажын суйбап, Булат Ондардан: «Кинолог эргелинге каяа өөренирил? Ытты өөредирге бе?» дээн чижектег айтырылгарга тодаргай ырыларны алганнар.

Валентин КУПРИЯШКИН.
Кызыл хоорай.

Июнь 15-те бут бөмбүүнге делегей чемпионатаың ажыдышкыны Лужники стадионуңга болган. Аңаа 70 ажыг муң көрүкчүнүң сонургалын хаара тудуп, хей-аъдын көдүрүп, Россияның командасы Саудов Аравияның командасын 5 биле 0 кылдыр утканын билир бис.

Июнь 19-та Египеттиң командасы россияжилерни удар бис дээн хөөнүг шыырак белеткелди эрткеш, Санкт-Петербург хоорайга баш бурунгаар Грозный хоорайдан чедип келгеннер. Египеттиң командасының аарыкчылары Санкт-Петербург хоорайның төвүңгө танцылап самнап турганнар. Маргылдаа мурнунда стадионда, бир шак бурунгаар, аарыкчыларга, бут бөмбүкчүлеринге улуг концертти бараалгаткан.

Чаас чаап турган болгаш, кайыдаа команда баштай оваарымчалыг, улуг кичээнгеилг ойнап турганнар. Түннелинде оюннуң бирги чарты 0:0 доозулган. Оюннуң ийи дугаар чартында Россияның командасы дораан халдаашкынче кирген түннелинде 47 дугаар минутада, Египеттиң ойнакчызы Фатки бөмбүктү дозар дээш, бодунуң хаалгазынче кирип алган, сан 1:0 кылдыр Россия мурнай берген.

Баштайгы сан кирген соонда 2 команданың ойнакчылары шалыпкын, чараш ойнап турганнар. Стадионга 64 муң аарыкчылар танцылап, ырлап,

Делегей чемпионатаында

БАШТАЙГЫ ЧЕДИИШКИННЕР

хөглеп, диңмиреп эгелээннер.

Россияның ойнакчызы Денис Черышев 59-ку минутада ийи дугаар санны кирип тепкеш, эштериниң көрүкчүлерниң хей-аъдын көдүргөн. Улаштыр 61 дугаар минутада Артем Дзюба чааскаан ийи удурланыкчызын чараш ойнап эрткеш, 3 дугаар санны кирип тепкен. Стадионда аарыкчылар «Россия! Россия!» деп көдүрлүп, диңмиреп үнгеннер.

Египеттиң бут бөмбүкчүлери сүрээдеп, дөдөдөп халдап турган. Чүгүл 73 дугаар минутада шыырак ойнакчызы Салак 11 метрден тевер аргазын ажыглап, санны 3 биле 1 кылдыр кызырган.

Россияның тренери Станислав Черчесов камгалалды быжыглаары-биле Артем Дзюбаны 79 дугаар минутада Федор Смолов-биле база оон-даа өске-даа ойнакчыларны солаан түннелинде Россияның командасы чемпионаттың дараазында 1/8 чадазынче эртежикирир эргени чаалап алганнар.

Телекомментатор Владимир Соловьев бут бөмбүкчүзү Артем Дзюга, Россияның тренери Станислав Черчесовка база Россияның Президентизи Владимир Путинге чаа үениң командазын белеткеп тургусканы база деткип турары дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Хоочуннар — спортчу хемчеглер

• Спартакиада

ЧАРЖЫП, ЭШТИП, ШЫДЫРААЛААН...

Июнь — чайның чылыг үези болгаш чүнү-даа кылырынга кончуг таарымчалыг ай. Бо айның ортан үезинде найысылалда 5 чыл стадионунга 50 хардан өрү назылыг хоочуннар аразынга спортчу хемчеглер дыка солун эрткен.

Ырак-чоок кожууннардан келген спортчулар ол хүн эртежик-ле чыгып келгеннер. Баштай-ла командалар чыскаалып, кол шииткекчиге капитаннары рапорттарын дужаган. Ооң соонда хоочун спортчуларга РФ-тиң пенсионерлер эвилелиниң Тывада салбырының удуртукчулары, Пенсия фондузунун даргалары, ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика яамызының төлээлери байыр чедирип, спортчу чедишкinnerни күззэн. Байыр чедиришкinnerинге немей, пенсия фондузунун аныяк специалистери танцы-самын бараалгаткан. Оларга улай Кызыл хоорайның хоочуннар бажыңының төлээлери база самнай каапканнар.

Улаштыр-ла хоорайдан болгаш кожууннардан келгилзэн 18 команданың аразынга маргылдаалар-даа эгелзэн. Чаңгыс аай спортчу хептерлиг хоочуннарны көөрге, аныяксыг болгаш чиик-чиик, дыка сорукут киржип турдулар. Хоочун-даа болза, спорттун сес аңгы хевирлеринге ойнап, мөөрейлешкеннер.

Чыраа-Бажындан 84 харлыг хоочун Оолак Кара-Сал.

Маңнаарынга, эштиринге, чаадырынга, шыдыраага, стол теннинге болгаш эстафетага могаг-шылаг чок киржип, ойнааннар.

Спорт-биле эдержир болзала узун назылыг болур деп чоннун чугаазы база-ла шын. Боларның аразында эң улуг назылыг хоочун Чыраа-Бажындан 84 харлыг Оолак Даржаевич Кара-Сал болду. Киржикчилерниң аныяла 50 харлыг. Хоочун спортчулар командазы дээш дыка кызып турганнар. Спартакиаданың шупту хевирлеринге киржилгезин түңнел кээрге, Чаа-Хөлдүн хоочуннар командазы тиелел-

Улуг-Хемниң хоочуннар командазы.

гени чаалап алганнар. Ийи, үш дугаар черни Чеди-Хөл биле Кызыл хоорайның спортчулары алганнар. Арткан командаларга эки киржилгези дээш өртектиг белектерни болгаш хүндүлел бижиктерни тывыскан. Оон ыңай «Спартакиаданың эң улуг киржикчизи», «Эвээш чурттакчылыг суурнун командазы», «ГТО-га

тергийн түңнел» дээш аңгы-аңгы номинацияларга төлептиг болганнарга база шаңналдарны тывыскан. Ниитизи-биле хоочуннар шупту бир демниин көргүскеннер.

Спартакиадага тиелзэн команда август айда Новосибирск хоорайга Бүгү-россияның хоочуннарының спартакиадазын-

га Тываның адын төлээлел жир. Күштүг, авааңгыр-кашпа демниг хоочуннар шыдаар б дээрзинге бүзүрел каалынар

Юлия МАНЧИН-ОТР-ниң Пен фондузунун парла албанының секретар Арслан АРАКЧААН тырттырган чурукта

• Ээлчеглиг слет

ДАРЫ АМ-ДАА КУРГАГ

Республиканың иштики херектер органнының болгаш иштики шериглерниң хоочуннарының следу чылдың-на болуп эртип турар улуг чыыш. Хоочуннар маңаа чыгып келгеш, бот-боттары-биле ужуражып, ишти-хөңнүн чугаалажып, спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге маргылдааларга киржип, ойнап-хөглөп, дыштанып ап турарлар.

Ээлчеглиг 9-ку слет бо чылын Кызыл кожуунда Көк-Тей деп чингир ногаан агаар-бой-дустуг черге эрткен. Слетка республиканың кожууннарындан болгаш кожоларывыс Хакасия биле Красноярск крайдан ниитизи-биле 25 команда киришкен. Хакасия биле Красноярск крайның иштики херектер органнының хоочуннарының киржип келгени 9-ку слетту регионнар аразының следу чергелиг бедикче көдүрүпкен.

Слеттун баштайгы хүнүнде бүзүрелдиг «калашников» ав-

томатты чазары болгаш каптап эптээри, пистолеттен кара адары дээн ышкаш дайынчы хевирниң маргылдаалары болуп эрткен. Дайынчы ок-чепсекти кончуг эки ажыглап билер чораан хоочуннарга бо маргылдаалар дыка солун болганы чугаажок. Макаровтун пистолетинден кара адарынга хууда бирги чер дээш херээжен хоочуннар аразынга маргылдаага Улуг-Хем кожууннун командазындан Алена Бора-Тараа он октун тозу-биле часпайн аткаш, бирги черни ээлзэн. Бо медээни Улуг-Хем кожууннун хоочуннар чөвүлелиниң даргазы, «Россияның иштики херектер албанынга ачы-хавыяазы» деп орденниң эдилекчизи, курлавырда подполковник Виктор Бүрүнаа меңээ дыңнатты.

Слеттун байырлыг ажыдышкынының мурнуу чарында Виктор Кууларович Улуг-Хем кожууннун иштики херектер хоочуннарының чөвүлелиниң ажылының дугайында каксы

чугаалай тыртып берди. Кожуун чөвүлелинде 120 хоочуннар бактап турар. Олар шупту чоннун амыр-дыжын, хоойлу-дүрүмнү камгалаарынга төлептиг үлүүн кириген кижилер. Тываның иштики херектер системазында эң улуг назынныг хоочун Балдан Мөңгеевич Шайзан Улуг-Хем кожуунда чурттап турар. Хоочуннар кожуунда аныяк-өскөнниң шериг-патриотчу кижизидилгезинге идепкейлиг киржип чоруурлар.

Республиканың иштики херектер органнының болгаш иштики шериглерниң хоочуннарының 9-ку следунун байырлыг ажыдышкынынга Россияның Иштики херектер яамызының Тыва Республика талазы-биле яамызының сайыды, генерал-майор Александр Щур киржип, хоочуннарга байыр чедирип, маргылдааларга чедишкinnerни, ал-боттарыга быжыг кадыкшылды күззэш, аар өртектиг фотоаппаратты белекке берген.

Тываның иштики херектер органнының хоочуннар чөвүлелиниң даргазы, курлавырда полковник Марат-оол Ондарга «Российжи Полицияның 300 чылы» деп медальды сайыт Александр Щур тывыскаш, Марат-оол Идамович бо улуг шаңнал-биле шаңнаткан Тывада эң-не баштайгы кижиде демдеглзэн.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун өмүнээзинден республиканың иштики херектер органнының болгаш иштики шериглерниң хоочуннарының 9-ку следунун киржикчилеринге байыры Тываның Баштыңының

ИХЯ-ның хоочуннар чөвүлелиниң даргазы курлавырда полковник Марат-оол Ондар шаңнал ёзулалында.

канцеляриязының удуртукчузу Артур Монгал чедиргеш, тускай чагыг-биле кылган тыва национал спортчу чаларны база-ла республиканың удуртукчунун мурнундан хоочуннар чөвүлелинге белекке берген.

ТР-ниң Дээди Хуралының айыыл чок чорук, хоойлу-дүрүм болгаш кызыгаар чоогунун айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазы Виталий Бартына-Сады слеттун киржикчилери хоочуннарга депутаттарның мурнундан байыр чедирип, каң кадыкшылды күззэш, Байыр Алай-оолович Сарыглар, Дмитрий Шактар-оолович Куулар, Юрий Алдын-Херелович Санчыл дээш элзэн хөй хоочуннарга Тыва Республиканың Дээди Хуралының хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Тываның иштики херектер органнының хоочуннарының 9-ку следунун тугун слеттун эрткен чылгы чыыжының тиелекчилери Кызыл хоорай биле Мөңгүн-Тайга кожууннун хоочуннарының командаларының капитаннары көдүргөн. Ооң соонда слеттун маргылдаалар кезээ эгелзэн.

Хөл-шыдыраага, шой көдүреринге, хол бөмбүүнге, ча ада-

рынга, канат тырттарыга дээш спорттун аңгы-аңгы хевирлеринг хоочуннар күжүн шенешкеннер. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун белээ чадан кара адарынга Росгвардияның хоочун Адыгжы Моңгушка деңнежир чок болган. Хоочуннун ады Адыгжы болганы анаа эвес-тир дээш-өөрү чугаалажып турганнар.

Чидиг спортчу маргылдаалар дараазында түңнелдерин болган.

Бирги чергениң маргылдааларында Барыын-Хемчик кожууннун хоочуннарының командазы тергидзэн.

Ийиги чергениң маргылдааларында Каа-Хем кожууннун хоочуннарының командазы бирги черни чаалап алган.

Тиелекчи командаларга, хууда бирги чер дээш маргылдааларның тиелекчилеринге өртектиг белектерни болгаш мактал бижиктерни тывыскаш.

Иштики херектер органнының хоочуннарының тура-соруу күштүг, адак-бышкаа чик, олар чүнү-даа шыдаар — дарызы ам-даа кургаг дээрзин слет көргүскен.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ ИХЯ-ның парла албанының чуруктары

Часпас адыгжы.

Хууда бодал

ИШТИКИ ХЕРЕКТЕРНИН
ТЫВА САЙЫТТАРЫ(Төнчүзү. Эгези №71
"Шында").Милициянын генерал-
майору В.Б. Кара-Сал.Влади-
мир Бо-
раевич
Кара-Сал
1938 чыл-
да ТАР-нын
Барыш-
Хемчик ко-
жуунун
Кара-Хөл
сумузунгаоюннар салгакчызы ызыгуур-
ан кижиниң өг-бүлезинге
еруттүнген. Ол 12 харлында-
аскус арткан. Ону авазы до-
уктуруп кижизиткен.В. Кара-Сал 1958 чылда Тээ-
и ортумак школазын дооскаш
ым бо школа В.Б. Кара-Сал
тыг), 1959 чылда БАЛКЭ ТК-
ын чанында комсомолдун Төп
колазынга база Москваның
Горький аттыг литерату-
ра институтунун курстарына
эренген. 1960 чылда В. Кара-
ал Свердловскиниң юри-
ктиг институтунга өөренип
ирген. 1964 чылда ону доос-
ш, Бии-Хем кожуунун проку-
туразынга байысаакчылаан.
1968 чылда Тыва АССР-ниң
прокурорунун улуг дузалакчы-
ы турган. Ооң соонда СЭКП
ава обкомунун администра-
тивтг органнар килдизиниң
структурунга ажилдаан.1970 чылда В.Б. Кара-Сал
гле 32 харлында ССРЭ-
ниң Чингине прокурору Р.А.
денконун дужаалы-биле
ава АССР-ниң прокурорун-
томуйлаткан. Ол респу-
бликага хоойлу-дүрүмнү, ко-
м-чурумну быгылаарына,
маатыларның эрге-шөлээзин
мгалаарына улуг ажилдар-
ы кылып чоруткан. Тывагакем-херек үүлгедиглери кызы-
рылган. Ол ышкаш 1930-1950
чылдарда кем-буруу чок черге
репрессияга таварышкан ки-
жилерни агартырынга база ки-
ришкен. В.Б. Кара-Сал респу-
блика прокурорунун бедик эр-
ге-дужаалына ажилдап тур-
гаш, юстицияның III класының
күрүне чөвүлекчизи деп тускай
эргелиг турган.1980 чылда В.Б. Кара-Сал
Тыва АССР-ниң Иштики херек-
тер яамызының сайыдынга то-
муйлаткан. Ол ИХЯ-га ажилдап
тургаш, иштики херектерниң
ажылдакчыларының чурумун
шыңгыраткан. В.Б. Кара-Сал
Республиканың ИХЯ-ның сай-
ыды болуп ажилдап турда,
кем-херек үүлгедиглери-биле
демисел бирги черге турган.
Ооң-биле кады ол иштики херек-
тер органнарының материал-
техниктиг баазанын кажангы-
зындан-даа артык быжыгалаан.
Яамының эмнелге кезээден
эгелээш, Кызыл хоорайның
иштики херектер килдизиниң
бажыңы, КАИ постулары база
шагдаа ажилдакчыларының
чурттаар оран-савазынга чедир
хөйү-биле туттурган. Милиция,
УИН, Өрт кезектерин чаа маши-
на-техника-биле хандыраарын
чедип алган.Сайыт В.Б. Кара-Сал пат-
рул-пост албанын, тускай со-
рулгалыг милиция отрядын,
КАИ-ниң орук хайгаарал диви-
зионун, а кожууннарга аъттыг
шагдаа хайгылын тургускан.
Бо сайыттың үезинде Тываның
Иштики херектер яамызынга
ССРЭ-ниң ИХЯ дүрген нарын
байдалдарда ажыглаар дайын-
чы шериг вертолетту берген.1991 чылда милицияның ге-
нерал-майору деп дээди эргени
Тывадан ол бир дугаар алган.
Бир эвес В.Б. Кара-Салдың
алган шаңнал-макталын алыпболза, ооң иштики херектерге
хөй чылдарда төлөптүг ажил-
дап чораан үезинге дүүшпес.
Бо шылгараңгай угаанныг ки-
жини партия обкому, тыва чазак
чедир үнелевээн. Ынчалза-
жок «Хүндүткелдин Демдээ»
орден база медальдар-биле
шаңнаткан. Ол Тыва АССР-
ниң Дээди Советиниң бол-
гаш Тыва Республиканың
Улуг Хуралының депутаданга
чаңгыс эвес удаа сонгуктан.В.Б. Кара-Сал ССРЭ-ниң
ИХЯ-ның алдарлыг ажилдак-
чызы. Сайыттың адын ССРЭ-
ниң Айыыл чок чериниң Кызыл
туктуг Забайкалье кызыгаар
шериг округунун Хүндүлел
бижинде «Хүндүлүг кызыгаар-
жызы» деп мөңгези-биле кири
бижээн.1993 чылда В.Б. Кара-Сал
Республиканың Иштики херек-
тер яамызын удуртпашаан, РФ-
ның Федералдыг Хуралының
Федерация Чөвүлелиниң
(парламентизиниң) кежигүнүгө
сонгуктан. Россияның үстүкү
палатазының даштык херектер
талазы-биле делегациязының
составына делегейниң элээн
каш чурттарына чораан. Ол
Федерация Чөвүлелиниң дар-
газы В.Ф. Шумейко баштаан
төлээлер-биле кады АКШ-тың
Президенти Билл Клинтон-
биле ужурашкан Тывадан кара
чаңгыс кижиге болуп турар. В.Б.
Кара-Сал ынчан Калифорния
штаттың Хүндүлүг хамаатызы
болганы төгүлүг. 1994 чылда
ол иштики херектер сайыдының
албан-дужаалындан халашкаш,
ТР-ниң Чазаның эрге-хоой-
лу талазы-биле чөвүлелиниң
даргазының оралакчызынга
ажылдап турган.В. Кара-Сал ССРЭ-ниң Жур-
налистер болгаш Тываның
Чогаалчылар эвилелиниң
кежигүнү, элээн каш шүлүктөр
номнарын парлаткан.Даш-оол КАРА-САЛ
(ХОМУШКУ),
иштики херектерниң
хоочуну.

Тыва дылдың онзагайы

ЕЗУЛУГ «ХОЙТПАК»
ҮНҮП ТУРАРТыва дылда, өске бүгү
дылдарда ышкаш, чүгле
бодунга хамааржыр онза-
гайлары бар. Ооң бир көскү
чижээ — өк-биле адаар
ажык үннерниң бары.Эртемденнерниң сөөлгү
санаашкыннары-биле алырга,
бистиң дылывыста өк-биле
адаар ажык үннер кирген
сөстөрниң саны 21 муң чедип
турар. Тыва дылдың орфограф-
тыг дүрүмнерин чогаадып турар
үеде эртемденнер өк-биле
адаар үннерлиг сөстөрниң
шуптузунга эвес, оларның ара-
зындан чүгле 9 сөске Ъ (кадыг
демдек) бижири деп дүрүмнү
доктааткан: АЪТ, ЭЪТ, ОЪТ,
КАЪТ, ЧӨЪП, ДҮЪШ, ЧҮЪК,
АЪШ-ЧЕМ, ЧАЪС. Ооң чылда-
гааны — бо тос сөстүн өк-биле
адавас эжеш хевирлеринден
ылгаар дээш, Ъ бижири дээр
(ат, эт, от, кат, чөп, дүш, чүк,
аш, час). Ынчалза-даа бистиң
хүн бүрүде ажыглап турары-
выс сөстөр аразында өк-биле
адаар сөстөр хөйү-биле кирип
турар. Чижээ: ыът, каъдар,
доъш, бөөрт, чөъчен, чөъвен,
аълды (аал), чаъш, үъстүү,
эъдер, дуъжаал, деъдир дээш
оон-даа өске. Оларның аразын-
да өк-биле адавас эжеш хевир-
лери база бар: ыт (хураганы),
кадар, чаш, эдер.Амгы үеде улустун чугаазын
дыңнап, өөреникчилерниң-даа,
улуг улустун-даа бижээн чагаа,
медээлерин номчуп көөрге,
(интернеттен хөй чижектер ба-
дыткап турар), өк-биле адаар
ажык үннерлиг сөстөрни хажы-
дып адаар, бижири чижектер
хөйү-биле таваржып турары
дүвүренчиг. «Ка(ъ)ш харлыг
сен?» — дээрде, «Кааш хар-
лыг сен?» деп бижээн болур.
«До(ъ)ш эрий берген» дээрде,
«Доош эрий берген» дээр ыш-
кан чижектерни хөйү-биле ном-
чуп болур. Амгы үеде шоолуг
ажыглавадай берген сөстөрни
номчударга, мынчаар адаар
болгулаар: че(ъ)пти э(ъ)жил
өөренир дээрде, чепти эжил
өөренир (5 класс өөреникчи),
«чаш дээш базынма, ча(ъ)-
выдак дээш шоотпа» — дээрде,
«чавыдак дээш шоотпа», «ду(ъ)-
зааргак», ылгалы «дузааргак»
деп өк-биле адавайн номчуп
турар. Моон кандыг түңнел
үндүрерил дээрде, амгы өзүп
олурап салгал өк-биле адаар
сөстөрни шуптузун ажыгла-
вайн турар болганда, оларны
номнардан номчааш, канчаар
бижири кааныл, ол хевээр адап
турар. А оон-даа элдептиг,
сагыш аарынчыг чүүл — өк-
биле адавас ужуруг сөстөрни
өк-биле адап турар апарган:
долаана-доълааъна, чыъжыр-
гана. Бо чижектерден алгаш
көөрге, өк-биле адаар ажык
үннерлиг сөстөрдө езулуг
«хойтпак» үнүп турар эвес-тир
бе?Чүү-даа чүве чаңгыс черге
турбас, «Черде чыткан ирикчудук безин бир аңдарлыр» деп
тыва чон чугаалаар чораан. Ын-
чангаш тыва орфографияның
чамдык дүрүмнеринге база
эдилге кылыр үези келген деп
бодаар мен. Ынча дээш-ле
совет үениң эң шыырак дээр
эртемденнериниң кылганы
шылгараңгай эртем ажилда-
рын, дүрүмнерин (бо таварыл-
гада орфографтыг дүрүмнерге
өскерилгелер кирири) бодап
чокка өскертип болбас.Өк-биле адаар сөстөргө
хамаарыштыр мээр бодалым
мындыг:Тыва дылда өк-биле адаар
сөстөргө шуптузунга Ъ бижири.
Ол дээрде бистиң дылывыстың
эң онзагай чүүлү, өктүн кир-
жилгези-биле адап чоруурувус
үннер-дир. Бо дүрүмге бижири,
номчуп чаңгып алыры ындыг
белен эвес. Ынчалза-даа К.А.
Бичелдейниң бижири турары
дег кылдыр боттарывыс бе-
зин билбейн, дораан чаңгыга
бээр бис, а бичири чаштары
бо дүрүм-биле бижири, номчуп
өөредир мырыңай дүрген бо-
лур, оларның үннерни дыңнап,
ылгап билири улуг улустан
артык болур.Чамдык кижилерниң бо-
дап турары дег, өк-биле ада-
ар сөстөргө шуптузунга Ъ
бижири эгелээрге, «хойтпак»
үнмес, харын-даа артык, бер-
ге дүрүмнерден адырлыр бис,
чүгле 9 сөске Ъ бижири деп
алгаш, ол сөстөрни доктаат-
тырып турбас. Бо 9 сөстүн
бежинге чогаадылга кожумаа
немежирге, Ъ биживес деп
кандыг-даа кижиниң бажын
тенидири турган дүрүмүвус база
турган болгай. Өске бүгү өк-
биле адаар сөстөрни бижириде
кичээнегилги, дыңнааш-ла, до-
раан өк-биле адаар, өк-биле
адавас деп чазыг чок тодара-
дып турар апар бис.А ооң мурнунда үнген ном-
нарда Ъ биживээн, ам бижири
эгелей бээрде, улус будалы
бээр дээш корткан херээ чок.
Ам парлаттынар номнарың
эгезинге хензиг бичири саазынга
ону тайылбырлап каарга че-
дер: «2017 чылга чедир үнген
тыва номнарда чүгле АЪТ, ЭЪТ,
ОЪТ, КАЪТ, ЧӨЪП, ДҮЪШ, АЪШ-
ЧЕМ, ЧАЪС, ЧҮЪК ДЕП 9 сөске
Ъ бижири турган. А 2018 чыл-
дан бээр чаа үнген номнарда
чаа дүрүм-биле шупту өк-биле
адаар ажык үннерлиг сөстөргө
Ъ (кадыг демдекти) бижири эге-
лээн» деп тайылбырлап каарга,
кандыг-даа тыва кижиге дораан
илип апар.Тыва дылда шиптирлээр
ужуруг айтырылгар хөй. Оода
өк-биле адаар сөстөрниң
бижири дүрген чурумчудуп
албас болзувусса, моон орай-
таар болза, дылывыстың бо
чараш онзагайын чидирер бис.Чечен БАЛЧЫЙ,
Каа-Хем кожуунунБүрен-Аксы школазында
тыва дыл, чогаал башкызы.

Прокуратурадан дыңнадылгар

херээн эрттирери-биле чоруткан. Шиптирген
херээнниң бичири оглун Кызыл районнун
ажаалда-харагалзал килдизинче дамчыткан.КЕЗЕМЧЕНИ ЧЫМЧАДЫРЫН
ОРАЛДАЖЫРГА-ДАА2017 чылдың февраль айда Виктор Ки-
лин эзирик тургаш, холунга кочерга тудуп
алгаш, кады чурттап турганы херээнни
эът-кежин көгөрттир эттээн, артында-ла ону
өлүрүп кааптарын кыжанып турган. Корткан
херээн ооң кыжанын шыңга алган.2017 чылдың октябрь 23-те эптештирилге
судьязы Виктор Килинге хамаарыштыр РФ-тиң
Кеземче Дүрүмүнүн 2 кезээниң 115 чүүлүнүн «в»
пунктузун езугаар (кадыкка өжөгээр хора чедире-
ри) база өлүрүп кааптар дугайында кыжанын
(РФ-тиң КД-ниң 1 кезээниң 119 чүүлү) дээш буруу-
дадыр шиптирелди чарлаан.Кайы-даа кем-херек улуг эвес деп санаттырар
болза-даа, аңаа 8 ай хосталгазын казыыр шиптирел-
ди үндүрген. Буруудаттырган кижиге эптештирилге
судьязынче хомудалды кириген.Кызыл район суду кеземче херээниң материа-
лын өөренип көргөш, шиптирелди хевээр арттыр-
ган. Шиптирген кижиниң шиптирелди чымчадыр
дугайында апелляциялыг хомудалын хандыраан
болгаш кеземче күш кирген.Альбина ЧУЛЬДУМ,
Кызыл район прокурорунун
дузалакчызы.ОГЛУН КИЖИЗИТПЕЙН
ТУРГАШ...Кызыл район судунун доктаалы-биле
кеземче-күүседилге инспекциязының кири-
генин езугаар өске кижиниң өнчүзүн оорлаан
херээн кижиге ооң шиптирер хуусаазын
узадырындан ойталаары көрдүнген.Истелгениң тодаратканы: 2016 чылдың фев-
раль 3-те бөлүк кижилер-биле сүлчээлжири алгаш,
мги херээн кижиге өске хамаатының бажыңынче
жип, оор херекти кылгаш, аңаа когарал чедирген.
Ыл район суду аңаа хамаарыштыр буруудаткан
иптирелди үндүрген. Ынчалза-даа бичири назылыг
луг болганы-биле ооң оглу 14 хар четкиже
иптирелди узадып каан турган.Шиптирелди узаткан үеде буруудаттырган
херээн ада-ие хүлээлгезин күүсетпейн, ара-
лап-дарылап, хөй-ниитиге удур амыдыралдыг
луп, оглунун кижизидилгезин болгаш ажаал-
хайгааралын кылбайн турган. Корум-чурум
эзешкини дээш ол херээн каш-даа катап
министративтиг харысалгага онаашкан.
Чангаш ооң-биле холбаштыр кеземче-
седилге инспекциязы шиптирер хуусаазын
адып каан херээнге ону солуп кааптар
гайында негелдени судче кириген. Суд
прокурорунун саналын деткээш, херээнниң
сталгазын казыыр дугайында шиптирелни
тээп алган.Ону 3 чылда хосталгазындан казаан бол-
гон ишти чурумунун кеземче колониязынга

1966 чылда Шеми, Хорум-Даг, Чыргакы сес чыл школаларын дооскаш, Чыраа-Бажы ортумак школазынга улаштыр өөрени берген бис.

Өөреникчилерниң хөйүнге эгезинде шуут девидеп, сүрээдеп турган бис. Ынчан интернат эргелекчизи башкыыс Василий Тевек-оолович Санчы суурлар аайы-биле өөреникчилерни бүрүткээр, кымнар кайы өрээлге чурттаарын айтып бээр турган. 9 «а» класстың башкызы Мандык Маадыр-оолович Донгак, 9 «б» класстың Ольга Федоровна Десятник орус дыл болгаш литература башкызы. Эртемнер башкылары: Оолак Самбынович Тюлюш (алгебра), Эзир-оол Андреевич Куулар (физика, астрология), Владимир Шырапович Сат (алгебра), Григорий Чүлдүмович Канчыыр (төөгү), Демчик Демир-оолович Хертек (химия), Мergen Дмитриевич Айыр-Санаа (күш-культура).

Интернат столоваязының парварлары Дыртык Кара-Сал, Анзал Куулар хөй өөреникчилерге амданныг чаагай чөмнерни белеткеп четтигип турганнар. Кижизидикчи башкыларыыс Анчымаа Ондар-ооловна, Шончуң Доржуевна олар чүве. Школавыс

Ужурашкыже, менди чаагай

БЕЖЕН ЧЫЛДАР ЭРТСЕ-ДАА...

директору – Алдын-оол Сангакович Ховалыг. Эртениң-не өөреникчилерни чыскаагаш, сула шимчээшкинер кылдырар, оон школаже өөренип кирер турган. Школаның хөй-ниити ажилдарына шупту идекпейжи киржир бис: суур кедээзинде садтан ранетка дүжүдү ажаар бис, уран чүүл фестивальдары, спортчу маргылдаалар дизе-ле

киришпес чүүлдеривис чок.

Ийи чыл ынчалдыр билдиртпейн эрткен. Школаны 50 киж доостувус. Школа доосканывыстың 50 чыл оюнда чаңгысклассчылар чылдывыс, чылыг-чымчак сактыышкыннарны кылдывыс. Бежен чыл дургузунда көрүшпээн эштеривис безин бар болду. Эртемчейде мөңгө чүве турар звес, өске оранче «аът-

таныпкан» эштеривис база хөй. Оларны сактып, кажыдалдың минутазын кылдывыс. Шупту он үш киж чылдывыс. Чамдыктарывыс чөптүг чылдагаан-биле кээп шыдавайн барганнар.

Аравыста кандыг мергежилдин кижилерин чок дээр. «Чыраа-Бажы» совхозка хөй чылдарда директорлап, Тыва-выстың көдээ ажил-агыйын хөгжүдеринге улуг үлүг-хуузу кириген эживис Шүжүк Орус-ооловна Кууларга чоргаарла-ныр бис; 500 ажыг чаштарның хинин кескен эживис Зоя Өвей-Сарыговна Ондар чеже аваларның караан чырытпаан дээр; лаборант эмчи Александра Чамыяновна Дажы-Серге, ИХЯ-ның хоочуннары Сесимаа Доржуевна Оюн, Татьяна Донгак-овна Тас-оол, парлалганың хоочуну Наталья Шериг-ооловна Монгуш, алдарлыг башкыларыыс Александр Очур-оолович Монгуш, Ортун-оол Васильевич Санчы, Чечекмаа Биченеевна Монгуш, Сара Үрүй-ооловна

Кара-Сал, шевер туд Доржу Тас-оолович Куулар, кооперацияның хоочун Екатерина Чамыяновна Куулар, Өлзеймаа Олан-ооловна Валыг, Валерий Баазан Кара-Сал, Сара Седип-оол Куулар, Раиса Романовна Гаан-оол, социал ажил Светлана Монгуш, малчы Оюмаа Монгуш, Алефтина Гаак, бухгалтерлер Алды Монгуш, Кара-кыс Шагжы-ту хундүткелдиг кижилер Тываның культура болгаш чүүлүнүң сайзыралынга үлүг-хуузу кириген эштер Россияның болгаш Тыва культуразының алдарлыг дакчылары Анатолий М. Доржуевич Монгуш биле В. тина Аккыр-ооловна Монгуш.

Ужуражылга кезээзинде гыш хандыр хөөрежи, ырлар шүлүктөп, магалыг дышты алдывыс. «Мындыг чара ийрлалга назынымда киж көрбээн мен, кайгамчык оон болгаш солун-дур. Ам бир чыл болгаш база ыяап-ламыр бис» дижип тарап чанды Ужурашкыже, менди чаагай эргим эш-өөр!

Светлана МОНГУШ
Кызыл хоо

Сактыышкын бодалдың чаңгызы

ТОЗАН ХУУЗУ БАШКЫЛАР БОЛГАН

1958 чылда Шагаан-Арыгның №2 школазынга ынчангы доозукчу класстың комсору турган мен. Оон бээр хөй-ле чылдар эрткен, бо чылын школа доосканывыстан 60 чыл болур бис. Бежен чыл болганывысты Кызылга бистиң ажы-төлүвүс (театрның чурукчузу Начын Шалык, ыраажы Софья Кара-оол, медресе башкызы М.П. Маспык-оол база Улуг-Хемнің күдээзи Станислав Ириль) дыка солун кылдыр организастан эрттиргеннер.

Кара чаштан эргеленип өзүп келгеш, эртем четкен Улуг-Хем кожунувус бо чылын 95 чыл найырын уткуур. Кожуунда ажилыште, спортта, уран чүлдө чаартылгалар, өскерлишкинер эңдерилген. Ол бүгүнү чон кылып турар болгай, ооң үлүү улуг.

Шагаан-Арыг №2 школазы хөй-ле чылдарда Тывавыстың ол-бо булуңнарынга ажилдап чораан, ажилдап-даа чоруур, бурунгаар көрүштүг, быжыг соруктуг, ишти делегейи сайзыраңгай, ажил-ишчи кадрларны каңнап үндүрген. Оларның дыка-ла хөйү бедик аттарның, орден-медальдарның эдилекчилери. Чижээ, Кызылдың №9 школазын хөй чылдарда удуртуп чораан В.Ө. Дөмүр-оол, Тываның үрер хөгжүм оркестриниң солизи Софья Кара-оол, хөөмейжи, Тыва үдэзин культура төвүнүң директору Игорь Көшкендей, В.Көк-оол аттыг театрның чурукчузу Начын Шалык, хундүлүг чогаалчыларыыс К.Э. Кудажы, С.Б. Пюрбю, А. Даржай, «Саян» ансамблиниң хоочуну, альпинист М.К. Сүрүнчап, энергетик, удуртукчу М.К. Анай-оол, ТКУ-нуң башкызы, профессор М.В. Бавуу-Сүрүн, КГБ ажилдакчылары В.К. Хүлер-оол, Сумуя Черлик-оол, «Тыва тудугнуң» удуртукчузу Маадыр-оол Ховалыг, тыва хүрештин суртаалчызы В.С. Биче-оол, туризм төвүнүң директору Эрес Данзын, тудуг инженери Андрей Көк, артист Дадар Барыңмаа дээш оон-даа эңмежок.

1958 чылда Шагаан-Арыгның №2 школазын 36 оолдар, кыстар дооскан. Оларның чамдызының ол үдеги аттары бо: Анай-оол Маадыр-оол, Ажы Анай-оол, Май-оол Балдан, Долбаа Дондуп, Валентина Дагбалдай, Вера Доспан, Белек-кыс Донгак, Шивит-оол Донгак, Марина Дажыкай, Маадыр-оол Донгак, Норжуңмаа Ховалыг, Көк-кыс Ховалыг, Кара-кыс Шир-оол, Александра Монгуш-оол, Мария Дырыш-оол, Светлана Ондар дээш оон-даа өске. Оларның барык

шуптузу ол-ла школаның интернадынга чурттап, өөренип турганнар. Класстың доозукчуларының 90 хуузу Кызылдың башкы институтунче болгаш башкы училищезинче өөренип кирип алгаш, дээди база ортумак эртемниг башкылар болганнар. Олар хөй-хөй өөреникчилеринге быжыг билиглерни берип келгеннер. Башкылап чораан эштеривистиң аразында Чазактың болгаш Өөредилге яамызының бедик шаңнал-макталдарын алган улус хөй.

Валентина Дагбалдай хөй чылдарда Арыг-Үзүү ортумак школазынга башкылап, хөй-ниити ажилдарына кончуг идекпейли-биле киржип келген. Ооң кызымак башкы ажилын Россияның Чазак бедии-биле үнелээн болгаш аңаа «Хундүлелдин демдээ» орденни тывыскаан. «Улус өөредилгезиниң тергиини», «Улуг башкы» деп хундүлүг аттарга Долбаа Дондуп, Норжуңмаа Ховалыг, Көк-кыс Ховалыг, Кара-кыс Шир-оол, Сержиң Комбуй төлөптүг болганнар.

Хөй чылдарда садыг шугумунга чолаачылап ажилдаан Михаил Түлүш, кино механиги Назын-оол Санчы, бухгалтер Август-оол Канчыыр чонунуң хундүткелин чаалап алганнар. Торгалыгды Хүргүл-оол Мижит, Сүт-Хөлде Маадыр-оол Сиирин, механизатор Шивит-оол Донгак оларның ажил-ижи макталдыг болуп келген.

Школа дооскандан бээр 60 чылын демдег-леп турар бо доозукчулар өөредилгезинге сундулуун, уран талантынын көргүзүп турганнар. Чечек Оолак баштаан урулгарның хөйүнүң ыры бөлүү школачыларның уран чүүл көрүлделеринге каш удаа шаңнаткан. Кара-кыс Шир-оол биле Сержиң Комбуйнуң солун номерлерин, дедир-домактап баштак чугаалар кылырын ам-даа утпаан бис.

Бо чылын Шагаан-Арыг №2 школазын 1958 чылда кады дооскан эштерим-биле үлгерлиг ажил-ишчи аныктарның дагдыныкчылары, сүмелекчилери болуп, «60 хардан өрү назылыглар» клубтуң кежигүннери бис. Солун дамчыштыр чаңгысклассчы өөрлеримге, аңгы-аңгы чылдарда доостурган өөреникчилеримге, ажил-ишчи оруум изээн суурум Ийи-Талга (оларга чаа школаны тудуп берген болгай), бүгү чонумга быжыг кадыкшылды, демнежилгени, деткижилгени, бурунгаар чүткүлдү, бүгү-ле чүүлдерге бүдүмчелерни күзеп ор мен.

Валентина МАСПЫК-ООЛ,
хоочун башкы.

Өөрүшкү кызыгаар ч

ҮЖЕН ЧЫЛ ЭРТКЕНДЕ

1988 чыл. Чөөн-Хемчик кожунуң Ийме ортумак школазын дооскан 18 чаңгыс-классчыларның чыыжы 30 чыл эрткенде, бо чылдың май 25-те болурга, аңаа директорлап чораан боорумга, мени база чаладылар.

Кызыл хоорайда аян-чорукчулар бажыңының чанында шөлге чаңгысклассчылар болгаш чалаткан башкылар чыгып эгелээн. Келген-не киж эштерин көргөш, мендидежи, удур-дедир хүлүмзүрүп, куспактажып, баштарынче чыттажып, школа дооскандан бээр үжен чылдың караш кылдыр эрте бергенин чугаалажып турдулар.

Класстың даргазы чораан Руслана Монгуш өөрлерин ончалап, кымның келген-келбээнин демдеглээн. Ооң соонда киж бүрүзү хүрээге тейлеп, чулазын кыпсып, кадактар садып алгаш, алды чиик машинага дооза олурупкаш, Би-Хем кожунуң уунче каалама орук-биле субурганнарга доктаап, кадак баглап чоруп олур бис оң.

Удаваанда сыын өстүрүп турар ажил-агыйлыг төпке келдивис. Сыын азырап турар черниң эмчизинге ужуражып, ооң тайылбырын сонуургап дыңнадывыс. Эгезинде сыын саны ийи чүс ажыг турган болза, ам 700 баш чедир өскен. Сыын ханындан ховар эмнерни кылып турар. А мыйгактарның төрүүрүн ол чугаалап тура, олар ажык черлерже, хем иштинде оңгарларже ажитталып чоруй барганын сагындыргаш, бо чоок-кавыга ыт-шимээн үндүрбезин диледи. Амдызында сыыннар кыш ашкан арган-даа болза, оларны көөрү биске өөрүнчүг болду. Чараш-даа, арыг-силиг-даа, чоргаар-даа амытаннар чорду.

Ол аразында сүттүг шай хайны бээрже, бисти шайлаарынче чалай берди. Столду долгандыр олурупкаш, шайлап олурувуста, ужуражылганың организаакчыларының бирээзи Владимир Монгуш бодунуң чогааткан шүлүктөрүн номчуп, келген эш-өөрүңге четтиргенин илередип, ба-

йырлалды ажиткан. Ооң соонда школаны доостурган башкызы Дагбаевна Сатка, РФ-тиң тер болгаш алдарлыг башкызы, б класстан эгелээш он бирги кл доостурган Салбак-Кара Экер-овна Ондар оларга сесту берген.

«Күш-ажылга ада-иезиниң кылындан практиктиг кижизидил ап, Карл Маркс аттыг совхоз дилээ-биле сизген кезилдезинге дүжүт ажаарыңа-даа идекпей киржип, малчынарда-даа янзы-дузазын көргүзүп, үргүлчү макта чордунар. Силерниң араңдар эжиңер Айлаңмаа Ондар шк ны мөңгүн медаль-биле доо Школаның мөөрейлеринге к бүрүзү идекпейлиг киржип, конч терге талантыңар чылдан чы ажиттынып турду. Куулар Чер оолдуң «Шалбаа кудук» деп кы шиизин ада-иелерге көргүзеринге олар дыка магадаан чүве. Ам мы чыгып кээп, мени чалааныңа өөрүп тур мен» – дээш, үжен ч бурунгаар классты доостурган б кызы С-К. Ондар чугаазын доост

Амгы үеде бо доозукчулар ш ту өг-бүлелиг. Ниитизи-биле ү ажыг ажы-төлдү азырап, кижиз чоруурун илеткээн. Доозукчулар чедишкинер дыка хөй болду. Ол бүгүнү өөренип көргөш, үжен чыл тинде хоойлу үрөвейи, эки ажилды быжыг өг-бүлө тудуп чоруурлар көргөш, киж бүрүзүн мактал бж тер-биле шаңнаан.

Школаны дооскан өөреникчилерниң 4-ү дээди эртемниг, 5 ортумак өөредилге черин дооскан. Ол үеде школага ажилда чораан үлгерлиг, эки башкыла ны база адап, өөрүп четтирген өөреникчилер илереттилер.

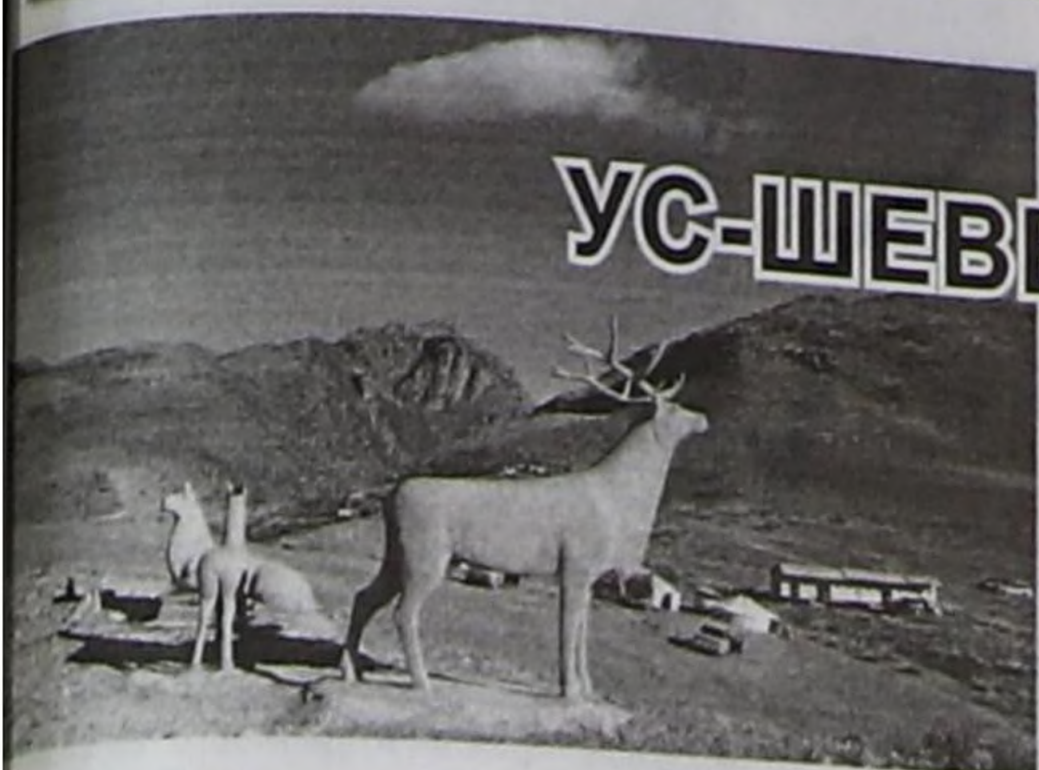
Шупту туруп келгеш, четтирм кеш, хөйүнү ырларын бжжып, са нап ойнай бээрже, башкылары олар ны көргөш, чаптап, оларның бжж үезин сактып олурган. Эжишкн хөй чылдар эрткенде ужуражылга өөрүшкү кызыгаар чок апаар.

Алдын-оол ОНДАР
Кызыл хоо

УС-ШЕВЕРЛЕР ОРАНЫ – КЫЗЫЛ-ДАГ

(Репортаж)

«Мөңгүн кержек-2018» фестиваль

Тывага биче суурлар-ны хөгжүдеринин чылынга болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, улусчу мастер С.Х. Кочааның чырык адынга тураскааткан «Мөңгүн кержек-2018» деп үндезин тыва культураның фестивалы июнь 8-9 хүнеринде Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг суурга болуп эрткен. Фестивальга ниитизи-биле он кожуундан 78 мастерлер (школалык, аныяктар, ат-сураглыг профессионал ус-шеверлер) ажылдарын делгеп, уран чүүлү-биле бараан болуп, арга-дуржулга солчуп, ажыктыг, өөредиглиг чүүлдерни оон алганнар.

Ус-шеверлерниң янзы-бүрүлүгү (чөп-баг, алгы-кеш, мир-дес, чонар-даш, дой, ар-ин-даараан идик-хеп, сиилбип турган каасталгалар) хөйү-биле делгеттинген. Республиканың не идепкейжи, ат-сураглыг, аа культура дээш чүрээ от-кижилери аңаа четкилеп турганнар.

Кызыл-Даг – ус-шеверлерниң ту, а Кара-Хөл – генералдар ту дижир. Фестивальдың адышкынның кезээне Бай-Тайга кожуунуң чагырга дарга-Алдай-Мерген Алданайович алыг сөс ап тургаш, келир-келер кижи бүрүзү эш-өөрүн-биз эдертип алгаш келирин-биз, ус-шеверлерниң мурнунга-биз, оларның сагыш-сетки-биз, өөртүп, төнчүзүңе чедир-биз, ол ажалдаан. Ол дээр-үндезин тыва культураның-биз, келир үези, эко-мичаа дээш мага-бодун, ыш-сеткилин өргүп чоруур-биз, түткүчүлүгү бирээзи дээр-илергей-дир. Алдай-Мерген Алданайовичиниң сагыш-ышкыны, кожууну дээш-алдап турары мактанчыг.

Кызыл-Дагның суму дар-ы Артыш Салчак, Тываның-тура сайыдының оралак-ы Михаил Моңгуш, Дээди-алдың депутаты Марга-а Чүлдүм, Тыва үндезин-тура төвүнүн директору-р Көшкендей, Россияның-гаш Тываның Чурукчулар-телиниң кежигүнү, сураглыг-льтор Александр Ойду, и кежигүннери: Тываның-туң чурукчузу Начын Шалык, аның улусчу мастерлери-н Сат база Марат Дамдын, ан Сат, мастер Лидия Кочаа-и өскөлөр-даа байырымныг-ерни илередип, суй белзэн-леп, үлүг-хуузу киригеннер-л ышкаш ат-сураглыг ар-еривис, хөөмейжилеривис-тивальды каастап, аян кири-ашканнар: Борбак-оол Сал-

чак, Демир-оол Кежиктиг, Игорь Көшкендей сценага үнүп кээр, дыңнаксанчыг-ла! Фестивальга келген мөгейикчилерни, аал-чыларны, ус-шеверлерниң эш-өөрүн Лидия Кочаа бодунуң бажыңга чылы-биле уткуп, тыва аш-чем-биле хүндүлөп, бүгү талазы-биле мөөрейниң ажылынга кирип, сөс ап, Мөңгүн-Дарган Сергей Кочааның бодунуң холу-биле кылган ту-раскаалдыг белзэн аалчыларга сөңнээни онзагай.

Ус-шеверлерниң ажылын сайгарып, түңнөп, эң тер-гийн кылыгларны шили-ри жюри кежигүннеринге бе-лен эвес болганы чугаажок, аңаа улусчу мастерлерниң, эгелеп чоруурларның болгаш өөреникчилерниң ажылдары хөй болган. Ынчангаш тайылбыр ажылын чөптүү-биле чорудуп, моон соңгаар кандыг хевирлерни дүрген сайзырадырын түңнөп, чедер-четпестерин ижин-кара-чогу-биле шыңгы байдалга чугаалашкан.

Ус-шевер кижиниң холун-га кирген дадарык демир бе-зин алдын дег чайнап, чырый бээр, ол чайынның херел бисти кезээде өөртүп, магададып ту-рар. Мөөрейниң тиелекчилерин адаар апаар.

Чонар даш талазы-биле: 1-ги черни Лариса Норбу (Бай-Тайга), 2-ги черни Хеймер-оол Доңгак (Кызыл), 3-кү черни Ка-рим Монгулбии (Ак-Довурак) алган. Серпентинит ажылда-ры: 1-ги черни Юрий Ооржак (Чөөн-Хемчик), 2-ги черни Ар-тыш Моңгуш (Барыын-Хемчик), 3-кү черни Алим Хертек (Эрзин) алган. Дарган кылыглары: 1-ги черни Омак Хертек (Улуг-Хем), 2-ги черни Чалым Борбак (Улуг-Хем). Каасталгалар: 1-ги черни Айбес Өлчей (Кызыл), 2-ги черни Олег Хомушку алган. Сөөктөн: 1-ги черни Аяс Хертек, 2-ги черни Экер-оол Салчак алган. Ылаштан: 1-ги черни Эдуард Лопан (Тожу), 2-ги черни Шол-бан Допчун-оол (Кызыл), 3-кү черни Мерген Очур (Бай-Тайга) алган. Пес-таавы, дук, алгы-дан кылыглар: 1-ги черни Нина Кырлыг-Кара (Улуг-Хем), 2-ги черни Роза Доңгак (Бай-Тайга), 3-кү черни Римма Куулар (Сүт-Хөл) алган. Ойнаар-кыстар: 1-ги черни Анатолий Хертек (Кызыл), 2-ги черни Буян Ооржак (Кызыл) алган. Дойдан кылыглар: Арат-оол Бегзи (Чаа-Хөл), 2-ги черни Айдысмаа Байыр-оол (Бай-Тайга) алган.

Тиелекчилерге алдар бол-гаш мактал! Шупту тиелекчилер акша шаңналы, фестивальдың эмблемасы, дипломнар, суй бе-лектер-биле шаңнатканнар. Тус-кай шаңналдарга Сергей Одуш-

пай, Радмира Ландык, Анатолий Сесен, Тамара Ондар төлөптиг болган, эр хейлер!

Мында бай-тайгажыларның алгы-кеш-биле ажилдап ту-рарын, уран кылыглары хөйү-биле делгеттинген дээрзин Роза Сереновна Доңгак баштай-ла таныштырган. Чөөн-Хемчиктен Сай-Суу Ооржактың (чинчи-лер-биле), Долаана Ондарның (пестен даараан), Орлан Саттың (стол, сандай), Сүт-Хөлден Рим-ма Кууларның (орун, диван шы-выглары, чымчак хөй дүгүндөн уругларга чоорганнар) кылыг-лары чараш чорду.

Улуг-Хем кожуунуң дар-ганнар даргазы Омак Чигир-оолович Хертекке удурткан мастерлер: Эрес-оол Тамды-оол, Марик Кудажы (каңнакчы), Чалыш Борбак улустуң чагыг-ларын езугаар ажилдап турар-лар. Кызыл кожуунуң Шам-балыгдан өөреникчилерниң ажылдарын күш-ажыл башкызы Тамара Ондар делгелгеге ки-риштиргени онзагай. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, күш-ажыл башкыларының ажил-дары мында көскү. Тыва өгнүң чаңчылчаан хевирин мастер Эдуард Лопаның эккелгени со-лун болган.

Лариса Норбу чонар-даштан Сергей Кочааның портретин үш хонук дургузунда сиилбип кылганы тергийн болган. Дүктен кылыглары дээш бирги черни дипломун Нина Кырлыг-Кара, хураган кежинден даараан тыва тоннар дээш Роза Доңгак, алгы-ны бир янзы каастап даарааны дээш Римма Куулар тиелекчи болганнар.

Фестивальды организастан удуртукчулары, киржикчилери, жюри кежигүннери демниг бол-ганы өөрүнчүг. Дүктен болгаш хөмден ажилдар эвээш бол-ганы өкпеленчиг, чок дээр эвес, дүктен хөй чүве кайда боор, ону сайзырадыры чугула.

Фестивальдың ийиги ке-зэн дараазында хүнде «Бел» аржаанынга уламчылаан. Эр-тенги шакта «төгерики столга» ус-шеверлерниң саналдарын дыңнап, шийтирнүп хүлээп алган. Ус-шеверлерниң ажылдарын массалыг информация чепсе-теринге эки чырыдары, чонга тайылбыр ажылдарын чедире-ри күзөнчиг. Оларның ажылын эвээш чугаалап, көргүзүп ту-рардан, эң-не билдингир, көскү ажилдыг мастерлерниң аттарын, арыннарын чон эки билбес, та-нывас апарган. Аныяк-өскөнниң аразынга мастер-класстарны тус-тус кожууннарга ай санында чорударын шийтирилзэн.

Үндезин тыва культураның янзы-бүрү хевирлерин сайзы-радырының бир чугула хемче-лериниң бирээзи – туризм. «Бел» аржааны удавас чоннуң база бир дыштаныр, кадыкшылын быжыг-лаар онзагай аржааннарының бирээзи апаар. Ол аржаанның кедезинде улуг тей кырынга «төгерики столдун» киржикчилери ол черге овааның таваан демдег-

Мастерлер Владимир Шомбулович Салчак, Артыш Борбак-оолович Монгуш.

Айдың Куржаптың ажылдары.

Анатолий Хертектің ажылы – делгелгедө.

леп, даштарны эккеп салганнар. Ус-шеверлер чурту болгаш, ар-жаанда салган саң безин хээлиг, чараш. Кайнаар-даа көөргө, уран кылыглар, каастаан ажилдар көстүр. Эх, бо черниң чаражын!

Бел аржаанның ээзи Артемий биле Баку Салчактарның өг-бүлөзи кайызы-даа ус-шеверлер болгаш эмчи мергежилдиг, олар ус-шеверлерни сагыш човааш-кын-биле таарымчалыг байдалга уткуп, дыштандырып, оларга таа-рымчалыг аргаларны бүрүн тур-гускан. Бай-Тайга кожуунуң эң-не онзагай, төөгүлүг кижилерин бир өгдө бүрүн делгеп көргүскөн. Культура ажилдакчыларының фестивалыга чогаалчы, жур-налист Саяна Өндүр, Лидия Иргит база киришкен. XXI век – информастыг век болганда, Тыва культураның ажилдарын бүгү талазы-биле чырыдар, парлаар апаар. Фестивальдың сорулгазы, чырыткылыг хүнү – тыва культураның уран чүүлчү

ажылдакчыларын бир одагга чыып, мөөңнөп каттыштырганы. Демниг сааскан теве тудуп чири-ышкыгай.

Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, улусчу мастер С.Х. Кочааның чырык адынга турас-кааткан «Мөңгүн-Кержек-2018» фестивалы тыва культураның моон соңгаар хөгжүүрүңе улуг идигни берген. Фестивальдың эзининге чалгынналган кижилер боттарынга хөй-ле чаа чүүлдү медегер, суггарыпкан чечектер ышкаш, оларның карактарында өөрүшкү чайнаан.

«Ус-шеверлерниң ажылын үнөлөп, деткири чугула» деп, Тыва үндезин культура төвүнүн удуртукчузунуң организас-ме-тодиктиг ажил талазы-биле ора-лакчызы Айлана Арыш-ооловна Балган бодунуң чугаазында дем-деглзэн. Ус-шеверлерни детки-ле көрээлиңер, деткижи-ле чоруулуңар!

Лидия ИРГИТ,
чогаалчы, журналист.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА в газете «ШЫН».

8(39422)2-18-10, 89235522070,

89293589721

КАРКАСНЫЕ ДОМА

Преимущества каркасного дома:

- Теплый
- Маленькие затраты на отопление
- Не надо ждать усадки
- Теплый пол
- Быстрое возведение «под ключ»

*Строительство до 3-х этажей

СТРОИМ:*

ДОМА 4м 24м² 6м 36м² 9м 54м²

ПРИСТРОЙКИ

ГАРАЖИ

ОБЩЕЖИТИЯ

ТОРГОВЫЕ ПАВИЛЬОНЫ

УБИРАЕМ ВАШУ КРЫШУ И

НАДЕЖАЕМ 2 ЭТАЖ

ТАКЖЕ ОКНА, ДВЕРИ,

ФАСАДНЫЕ РАБОТЫ

МАТЕРИАЛ+РАБОТА

Сертифицировано. Реклама.**

ИП Монгуш Р.К. ОГРН 308171932200016

Компания «СтройМастер»

ул. Кочетова, 162/1 (возле моста)

8-923-555-77-27

ХОЙ ДУГУН

сорттарга ылгавайн.
дугуржулга езугаар эки
өртөккө хүлээп турар

Россияга бүдүргөн эки шынарлыг өг шывынга, чонок, ширтек, энчек кылыр кидистерге орнап, садып ап болур. Кидистер бар.

Чагыг езугаар силерниң күзэниңер-биле 2 хонук иштинде кылып бээр бис.

Хүлээп турар черлери:

Кызыл хоорай, Калинин 25,
склад №1.

Чадаана хоорай,
Комсомольская 50.

Кызыл-Мажалык суур,
Буян-Бадырғы 1.

Харылзажыр тел.
8-929-314-6432

Вашу рекламу прочтет вся Тува на страницах газеты «ШЫН». «ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики. Т: 2-18-10.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило из от гр. Российской Федерации, Араптан Алдын-оола Чаа-Хольского района о предоставлении земельного участка в аренду сроком (девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного в Чаа-Хольском районе, Республика Тыва, Чаа-Хольское местечко «Терезин» поле № 1, с общей площадью 3313 кадастровым № 17:14:0502003.104.

В рамках действующего законодательства в течение со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района Х.П.

ЭЛЕКТРИ ЭНЕРГИЯЗЫНЫҢ ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕРИНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Силерге дыңнадырывыс болза, Тыва Республиканың тарифтер албанының «Тыва Республиканың чонунга болгаш аңаа деңнээн хереглекчилерге 2018 чылда электри энергиязының ажыглалы дээш тарифтер тургузар дугайында» 2017 чылдың декабрь 29-та доктаалын езугаар 2018 чылдың июль 1-ден электри энергиязы дээш өскерилге кылдынар. Аңаа дүүштүр:

Хоорайның ыяш, хөмүр одаар чурттакчыларынга база газ-биле ажылдаар плиталар тургускан хоо-

рай чергелиг суурларның хереглекчилеринге электри өртээ бир киловатт дээш 3 рубль 46 копеек болур.

Хоорайда стационар электроплиталар салган чурттакчыларга бир киловатт дээш 2 рубль 42 копеек.

Немелде медээлерни 8 (39422) 5-60-87, 5-60-96 телефоннарда база «Тываэнергосбыт» АН-ның www.tuvaensb.ru албан-ёзу сайты-зында «Потребителям» деп кезектен билип ап болур.

«Тываэнергосбыт» АН-ның администрациясы.

В администрацию Тоджинского района поступило из от граждан Российской Федерации Шимээлге Айгуля, дровны предоставлении земельного участка из земель на пунктах на праве аренды на 20 лет, для индивидуального строительства, с общей площадью 1500,0 кв.м., с кадастровым № 17:11:0502048:752, расположенного по адресу: Республика Тыва, Тоджинский район, с.Тоджа, ул.Строительная дом 29 «а».

В рамках действующего законодательства в течение со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Тоджинского района Ш.Б.

Чоокку Каа-Хемде
Университетская кудумчузунда
улуг девискээрлиг, огородтук
БАЖЫҢНЫ САДЫП тур мен.
Тел: 8-923-014-8947

Телевирлиг үндезинге парлаан.

КУПЛЮ А

по выгоде
цене
Тел. 8-9
385-70

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ на «КамАЗе». Гравий. Песок. Глина. Отсев. Щебень. Уголь. ОГРН 314171924100018
Тел. 8-923-266-18-88

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «ГАЗель-Некст», (термобудка, 2т.) по городу и за Саяны. Грузчики. Тел. 8-905920-2290 Андрей

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «Хино» (3 т., будка) по городу и за пределы. Есть грузчики. Тел. 8-923-263-3618, 8-983-593-4967

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: 4,8 т., 25 куб.м. Межгород; 1,5 т. по городу Плотников С.В. Тел. 8-923-265-9802, 8-983-368-5054

Бригада «Авырал». СТРОИМ ДОМА, БАНИ, гаражи, евроремонт, гипсокартон, панели, ламинат, заливаем фундаменты. Качественно, в срок. Оплата по договоренности. Тел. 8-929-315-5748, 8-905-920-5748

БУРЕНИЕ СКВАЖИН на воду ОГРН 316171900058300 Работаю

круглый год 8-913-356-7502 Кредитование через АО ОТП Банк, АО «АльфаБанк»

БУРИМ СКВАЖИНЫ на воду. Выезд в районы. Т. 8-923-549-70-20
ОГРН 311171925600012

Вавилин ээтпээнде 12 соток чер садып турар, 180 муң рубльга. Харылзажыр тел. 8-923-268-8225, 8(39422)2-85-56

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: легковой фургон от 300 р., грузовик от 500 р. — ПЕРЕЕЗДЫ, ГРУЗЧИКИ, длина борта до 5 метров. Тел. 8-923-264-0440

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: по городу и районам. Грузчики. Тел. 8-929-316-4271

КУПЛЮ ЯПОНСКОЕ АВТО в любом состоянии, после ДТП, проблемные, неисправные. Viber, Whatsapp 8-913-445-3999

КХН Кызылдың чер өрүмнээр компаниясы КУДУКТАРНЫ КАЗЫП

КЫЛЫП ТУРАР. Кожууннарже үнүп турар. Тел. 8-923-266-6104, 8-913-347-0005
ОГРН 311171925600012

Кызыл хоорайда Дружба 55-те дыштанып хонар Хостел ажылдап турар. Иштинде телевизор болгаш амгы үениң чымчак оруннаны бар. Паспорттук болур. Чаңгыс оруннуң өртээ — 400 рубль. Харылзажыр телефону 8-923-262-6180.

Набираю группу монгольского языка. Тел. 8-923-543-9383

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка портретов, фотокерамика, установка. Правый берег, пер. Саянский, 23. Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк

Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ комплектация на дома, бани, гаражи (стены наружные и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша): по индивидуальным размерам. Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы. Тел: 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

ПРОДАМ самоблагоустроенный теплый бревенчатый дом в бл. Каа-Хеме г. Кызыл. Имеется времянка 3х6 жилая теплая, ухоженная, баня, огород, сарай, угольник, вода в доме. Все в собственности. Стоимость... Торг. Без посредников. Тел. 8-913-353-3166

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

Балгазынга ажылдап, чурттаар күзөлдиг эмчилер болгаш башкыларга база кижизиг өг-бүлөгө бажың

ээледиксел тур мен. Ай-свот өртөөн төлөп турар. Зажыр телефону: 8-923-28-901-019-6397, 8-923-261-1

Бетон, тууйбу, пилотматер, центикдээрбектери, ФБС блокшпалар садып турар. Т. 83942240572, 89232619924

Хуу чуртталга бажың алырынга ЧЕР УЧАСТОК садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ХОЙ ДУГУН улуг өртөккө х турар Мира 13. ГОРПО Бачанында 9 дугаарлыг газ сөөлгү доктаамы. Тел. 8-923-540-5491

ЧЫЛГЫНЫҢ ХЫЛЫН (дуруктары) эки өртөккө садып турар бис. Тел: 8-913-343-6677.

48 размерлиг, эки байдалда жөн улус идик-хевин сад мен. Шуптузунуң өртээ 500р. 8-913-350-4202

солуннуң сайтызы: shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10855 экз. Үндүрүлгөнің тиражы:

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, С.С. Кужугет, А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нитилел-политиктик (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол, корр. А.Д.Б. Түлүш).

Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанын Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдар торларының боддалдары редакцияның туур дүүлүйн барып болур. Айыттыг саннары өскө-даа фактылары, дыңадылганы дээш боттары харылылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлаагаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонна.